

ԲԱԿՐԱՆՆ ՈՒՂՈՒԲԱՒԵԱՆ, «ՈՍԿԷ ԵՂԹԱՅ», «Սովետական Գրող»
 հրատարակչություն, Երևան, 1979, 376 էջ:

Թատերադիր, բանաստեղծ ու վրացագիր, Բազրատ Ուլուբաբ-
 եան աւելի քան տասնամեակ է մը ի վեր նուիրուած է նաև պատմա-
 գրութեան: Հայագիտական ու գրական մամուլի էջերուն մէջ հրա-
 տարակած պատմա-բանասիրական իր բազմաթիւ յօդուածներէն
 անկախ, 1975 թ.-ին, Հայկական ՍՍՀ ԳՈՀ Հրատարակչութեան կողմէ
 առանձին հատորով հրատարակ կը գրուի նաև անոր «Յաշենի Իշ-
 խանութիւնը 10-16-րդ Գարեբուս» (454 էջ) ընդարձակ մենագրու-
 թիւնը, որ Պատմական Հայաստանի Արցախ աշխարհի հիմնական մէկ
 մասին նուիրուած, իր տեսակին մէջ առաջին՝ աշխարհա-պատմագի-
 տական ամբողջական ուսումնասիրութիւնն է: «Յաշենի Իշխանու-
 թիւնը», որ օրկանական շարունակութիւնը ըլլալ կը թուի նոյն հեղի-
 նակին «Արցախի Պատմութիւնը Հնագոյն Փամանակներէց Մինչև
 10-րդ Գարը» անտիպ մենագրութեան, վերջին տասնամեակի սովե-
 տահայ պատմագրութեան ակնյայտ նուաճումներէն մէկը կարելի է
 նկատել:

«Ոսկէ Եղթայ» խորագրին տակ հրատարակուած պատմագի-
 տական այս հատորը, տասնմէկ առանձին գլուխներով կու տայ հայ-
 սուսական յարաբերութիւնները՝ սկսած հայ եւ սուս ժողովուրդնե-
 րու առաջին հանդիպումներէն (5-րդ, 7-րդ եւ 10-րդ դարեր) մինչև
 1828 թ.-ի թուրքմենչայի դաշնագիրը, կնքուած՝ Ռուսաստանի եւ
 Իրանի միջև:

Եթէ ճիշդ է որ հեղինակը պատմական ընդարձակ փամանակա-
 ջրջանի մը վրայ բացած է իր լուսարձակը, ճիշդ է նաև որ ան օղ-
 տադրծուած ու ապահով ճանապարհները չէ որդկորած իր ստանձ-
 նած պատասխանատու առաքելութիւնը իր լրումին հասցնելու հա-
 մար:

Բազրատ Ուլուբաբեան յանդուզն նախաձեռնութեամբ կը սկսի
 իր պրպտումներուն, 5-10-րդ դարերու հայ մատենագիրներուն մօտ
 գտնելու համար վաւերական վկայութիւնները հայ եւ սուս ժողո-
 վուրդներու առաջին հանդիպումներուն: Նախաձեռնութիւն մը, որ
 իր աւարտին կը հասնի յաջողութեամբ՝ «Ռոսոսոթքներէց Մինչև
 Ռուդիկք» (էջ 3-24) խորագրեալ գլուխին մէջ:

Ապա՝ հեղինակը ամբողջական քննութեան տակ կ'առնէ «Մլա-
 ւանական Կիւեի ու Հայկական Կուսոի Մասին Պատմոյ Աւանդութիւն-
 ները» (էջ 25-64), ուր ան վերարժեւորումի կ'ենթարկէ Ձեռնոր Գլակ

Ասորիի եւ Յովհան Մամիկոնեան Եպսոփի անուններով մեղի հասած «Պատմութիւն Տարօնայ» աշխատութեան տեղեկութիւնները՝ առընչուած՝ խնդրոյ առարկայ հարցին հետ :

«Աղթամարից Բողոքիւրովս» (էջ 65-83) գլուխով, Ուլուրարեան, մեկնելով ճարտարապետական կառոյցներու նմանութիւններէն, ինչպէս նաեւ օգտագործելով աւանդութիւնները, «վարպետ ճարտարպետի նշանը», մատենագրութեան մէջ գտնուող փաստերն ու պատմական տուեալները, կը հասնի այն եղբակացութեան, ճոր 12-րդ դարի կէսին Աղթամարի միջնորդութեամբ Վլադիմիր-Սուզդալեան երկիր թափանցած արեւելեան ճարտարապետական ձեւերը ստեղծագործական հրաշագործ դեր են ունեցել ուստական բարերեր հողի վրայ : Ստեղծագործական այս միջավայրում, հարաւից եկած եւ սեփական աւանդոյթների խառնածեմամբ ուսւ շինարարները սովորեցին քարը խօսեցնելու կախարդական արուեստը եւ, նախ, Վլադիմիր քաղաքի Ուսպենսկու եկեղեցում ու Բողոքիւրովայի շինութիւններում, ապա Դիմիտրեւեան ու Գէորգիւեան տաճարներում հասան բարբառնդակ յարդարանքի այնպիսի կատարելութեան, որն անհասանելի բարձունք է մնում ուստական ճարտարարուեստի ամբողջ պատմութեան մէջ» (էջ 83) :

«Ոսկէ Եղթայ» հատորին ամենէն հետաքրքրական հատուածներէն մէկը կարելի է նկատել «Մեծափառ Եկեղեցին Ընուպաց» (էջ 84-145) գլուխը, ուր հեղինակը հանդամանօրէն կը ներկայացնէ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ճարտով ստեղծուած հայ եւ ուստ ժողովուրդներու յարաբերութիւնը : Ուլուրարեան մանրամասնօրէն կը խօսի Կովկասէն դէպի Հիւսիս հայ քրիստոնէայ քարտղիչներու տարած աշխատանքին, ինչպէս նաեւ ուստական եկեղեցիին մէջ Գրիգոր Լուսաւորչի վայելած յատուկ ուշադրութեան մասին : «Յիրաւի է, օրինակ», կը գրէ հեղինակը, «որ հնուց ի վեր ուստաց ուղղափառ եկեղեցին ամէն տարի Սեպտեմբերի 30-ին նշել է Մեծ Հայքի առաջին կրիստոսոս սուրբ մարտիրոս Գրիգորի» յիշատակը» (էջ 128) :

Յաջորդ երեք գլուխները՝ «Պարտքը Հատուցմամբ է Գեղեցիկ» (էջ 146-150), «Կու Տաս՝ Ըստամպոլ Տուր Ինձ» (էջ 151-165) եւ «Մի Առեղծուածի Հետքերով» (էջ 166-177), յաջորդաբար կը խօսին 16-րդ դարուն՝ Իւան Ահեղի բանակներուն մէջ ծառայող հայ զինուորներուն, Սուլթան Մուհամմետ Փաթիւհի՝ Կ. Պոլիսը դրաւող բանակին մէջ գործող՝ բռնի թրքացած ուստ նեստոր իսկնեղերի (Ալեքսանդր) «պատմութեան» մէջ յիշատակուող հայերուն (որոնք կը գտնուէին Կ. Պոլիսը պաշտպանող բելգանդական բանակներուն մէջ), եւ Գրի-

դոր կաթողիկոս Հասան Զալալիանի բրիտաննէութիւնը ուրացած ըլլալու առեղծուածին մասին :

«Ոսկէ Եղթայձի երեք գլուխները՝ «Եւրայէլ Օրին և Հայոց Վերջնական Դիմագարձը Դէպի Ռուսաստան» (էջ 178-205), «Յոփսէփ Էմին. Հայոց Ազատագրութեան Մեծ Նուիրեալը» (էջ 206-255), և «Յոյսերի Փթթումը» (էջ 282-336), ևթէ իրենց բովանդակութեամբ նոր խօսք չեն հայ պատմագրութեան մէջ, սակայն և այնպէս հարուստ են որոշ լրացումներով և ճշգրտումներով, և անխուսափելի մասը կը կազմեն «Ոսկէ Եղթայձի հանգրուանային դարգացումին :

«Հայ Ժողովրդի «Առանձնայատուկ Ողին»» (էջ 256-281) կը խօսի հայ և ռուս առևտրական յարաբերութիւններու մասին, ինչպէս նաև կը պարզարանէ այն իրողութիւնը, թոր Ռուսաստանում առևտուր անող հայ խոջաներն ու նրանց զործակալները միայն հասարակ վաճառականներ չէին, այլ նաև իրենց ժողովրդի ազատագրութեամբ ու բարօրութեամբ մտահոգուած մարդիկ, որոնք երբեք էլ առիթը բաց չէին թողնում ռուս բարեկամներին ու պետութեան մեծաւորներին ներկայացնելու պարսիկ ու թուրք բռնապետների ճիւղաններում հեծող հայ ժողովրդի վիճակը» (էջ 269) :

Աշխատասիրութեան վերջաւորութեան «Յաւելուածը» (էջ 337-375), փաստօրէն առանձին փոքր ուսումնասիրութիւններու շարք մըն է, որ նուիրուած է հատորի բովանդակութեան հետ աղերսուած զանազան հարցերու յաւելիալ լուսարանութեան ու պարզարանումին :

Բ. Ուլուրարեան ամբողջ հատորը աշխատասիրած է մատենագրական ու վաւերագրական հարուստ փաստերով, խցճամիտ պատմարանի անաչառութեամբ, ու ճշմարտութիւնը լոյս աշխարհ բերելու անդիջող տրամագրութեամբ :

«Ոսկէ Եղթայձի գլխաւոր առաքինութիւններէն մէկն է նաև անոր լեզուն, որ կը յաջողի անմիջական մթնոլորտ մը ստեղծել ընթերցողին մօտ :

Բ. Ուլուրարեանի իսկ բառերով՝ «... ճշմարտութիւնն առելը, ճշմարտութեան որդեգրուած լինելը արդէն ինքնին տաղանդի նշան է, իսկ ճշմարտութիւնը բարձրարուեստ ձևի մէջ առելը՝ տաղանդի իրական ապացոյց» (էջ 53) :

Անյարան կարելի է ըսել որ «Ոսկէ Եղթայձն» շատազանգի իրական ապացոյց» է :